

Морозюк Наталія Володимирівна,
кандидат економічних наук, доцент
ORCID ID 0000-0001-5073-4422

ОЦІНКА ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ТА ІНІЦІАТИВНОСТІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У ГРОМАДАХ ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ УКРАЇНИ¹

Актуальність дослідження. Українські громади переживають трансформації усіх сфер у зв'язку з переміщенням людей через бойові дії. Для регіонів у західній частині України ці зміни в основному пов'язані з усвідомленням того, що війна буде довготривалою та зміщенням акцентів з соціальної-гуманітарної підтримки таких внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) на довгострокову інтеграцію. Проте на шляху успішної адаптації ВПО та їх включення у громадське життя виникають різноманітні бар'єри: від особистих поведінкових особливостей та психологічних травм до нерозуміння збоку громад. Для подолання цих перешкод важливо не тільки їх ідентифікувати та пояснити, але й розробити комплекс заходів для усіх суб'єктів залучених до інтеграції ВПО.

Огляд літератури (теоретичні підходи). У науковій літературі щодо підходів до розуміння активності та ініціативності як властивостей особистості, розбіжності майже відсутні. Під суспільною активністю розуміють діяльнісне відношення людини до життя суспільства, в якому вона постає як ініціативний провідник норм, принципів та ідеалів суспільства в цілому або соціальної групи. Проявляється соціальна активність у суспільно-корисній діяльності, в участі в суспільних рухах, у руйнуванні дійсних і створенні нових форм соціального життя²³⁴. Безцільна активність, на думку українських вчених, не є діяльністю. Натомість соціальна активність може мати цілком спонтанний, позбавлений мети характер. Зокрема це стосується соціальної активності, яка базується на інстинктивних, вольових, емоційних та інтуїтивних началах.

Ініціативність – якість особистості, що виявляється в її прагненні та вмінні ініціювати справи і вчинки, активно їх реалізовувати та залучати до

¹ Це дослідження проводилося за підтримки ІСАР Єднання у межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства», що реалізується ІСАР Єднання у консорціумі з Українським незалежним центром політичних досліджень (УНЦПД) та Центром демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ) завдяки щирій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку.

² Ковтун Н. До проблеми визначення поняття «соціальна активність». URL: <http://eprints.zu.edu.ua/18718/1/18.pdf> (Дата звернення 26.09.2023).

³ Петько Л. В. Стимулювання соціально-комунікативної активності підлітків: теорія і практика: монографія. Київ: ВМУРоЛ «Україна». 2009. 272 с

⁴ Грабовська С., Чолій С. Соціальна активність в процесі соціалізації особистості. Проблеми загальної та педагогічної психології, 2010. С. 15-21.

цього інших⁵. Науковці також сходяться, що ініціативність є похідною від активності, що саме ця вольова якість є необхідною умовою виявлення активності в соціальному середовищі. Натомість ситуативність темпів і ритмів, інтенсивність активності перебуває в залежності від пристосування до викликів природної й соціальної необхідності. Ініціатива – стрічна по відношенню до вимог дійсності, вільна форма активності, що забезпечує добровільне, творче включення в діяльність, розширення меж необхідного. Ініціативність, як властивість особистості, формується і розвивається в процесі активного включення в різні види групової діяльності, творчого ставлення особистості до них⁶.

Отже, в науковій літературі достатньо детально розглянуто проблеми активності та проявів ініціативності з позиції психології та педагогіки. Водночас українськими вченими не достатньо дослідженими є вплив на поведінку людини, крім ментальних, культурних, світоглядних переконань, середовища, тобто громад. Проте слід припустити, якщо загальний рівень громадської активності низький, а органи місцевого самоврядування не сприяють ініціативності, відповідно очікувати якихось проявів від ВПО, як правило, не слід. І, навпаки, коли громади мають активну дієву громадськість, підтримують суспільно корисні ініціативи місцевих жителів, ВПО легше проявляти свою активність.

Метою дослідження є вивчення громадської активності та ініціативи внутрішньо переміщених осіб у громадах західної частини України.

Для цього були поставлені наступні завдання:

- визначити рівень активності та ініціативності ВПО в громадах західної частини України;
- виявити та всебічно оцінити бар'єри та перешкоди для вияву громадської активності та ініціативності ВПО;
- дослідити зарубіжний досвід залучення біженців, зокрема українських, до громадського життя;
- розробити пропозиції для громад щодо підвищення рівня громадської активності та ініціативності ВПО.

Методи дослідження: В основу дослідження покладено діалектичний підхід, що дозволило через вивчення розбіжностей між місцевими громадськими організаціями, які представляють собою місцеве населення, та внутрішньо переміщеними особами, розробити пропозиції щодо їх подолання. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові методи – для вивчення та узагальнення вітчизняних та зарубіжних підходів до проблем, пов'язаних з громадською активністю та ініціативністю переміщених осіб у

⁵ Агіляр Туклер В.В. Ініціативність дитини дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема сучасності. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/14825/1/V_Agilyar_Tukler_21_04_2016_konf_PL.pdf (Дата звернення 28.09.2023).

⁶ Петько Л.В. Ініціативність як одна із внутрішньо особистісних структурних детермінант соціально-комунікативної активності підлітків. URL: <https://enquir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8061/Pet'ko%20L.V.,%202008.%20Iniciatyvnist'%20jak%20odn a%20iz%20.pdf?sequence=1> (Дата звернення 28.09.2023).

громадах; формування висновків та рекомендацій; соціологічне опитування місцевих громадських організацій для виявлення рівня залучення внутрішньо переміщених; індивідуальні онлайн інтерв'ю з внутрішньо переміщеними особами, які успішно інтегрувалися в приймаючих громадах та виявляють активність у громадському житті; економіко-статистичні методики для обробки результатів опитування та інтерв'ю.

Дослідження складалося з трьох етапів. На першому, дослідивши теоретичні підходи до розуміння ініціативності та активності людини, вплив на її прояв середовища, було окреслено коло питань для проведення емпіричного дослідження. Другий етап – емпіричне дослідження шляхом соціологічного опитування через анкетування голів місцевих громадських організацій та проведення індивідуальних інтерв'ю з ВПО. Опитування проводилося шляхом онлайн анкетування (Google форма) на базі організацій-партнерів ГО «Європейський діалог» (м. Львів) у Львівській, Волинській та Закарпатській областях. Цільовою аудиторією були обрані місцеві громадські організації. Вони, з одного боку, представляють місцеве населення, з іншого боку, працюють тісно з ВПО, тому добре розуміють проблеми та потреби як однієї, так і іншої сторони, знають суперечності та протиріччя, які виникають між ними. Питання анкети були сформульовані таким чином, щоб можна було порівняти рівень активності та ініціативності ВПО та місцевих мешканців, а також з'ясувати ставлення місцевого населення до ВПО та можливих способів прояву ними активності.

Для індивідуальних онлайн інтерв'ю, обрані лише внутрішньо переміщені особи, які є активними та успішно інтегрувалися чи інтегруються в приймаючих громадах. Базовим регіоном для інтерв'ю стала Львівська область. До опитувань долучена Львівська обласна універсальна наукова бібліотека, науково-методичний відділ якої документує історії цієї війни. Усі зібрані інтерв'ю (аудіо, відео- та письмові свідчення) будуть долучені до зібраних ними матеріалів. Залучення бібліотеки та її філій у громадах, сприяло розширенню охоплення ВПО та більш «глибоким інтерв'ю», так як рівень довіри ВПО до місцевих працівників є досить високим.

Питання для інтерв'ю з ВПО дещо подібні до питання анкети для громадських організацій. Це було зроблено з метою порівняння бачення ситуації ВПО з баченням місцевих жителів та виявлення протиріч, а також їх точок дотику.

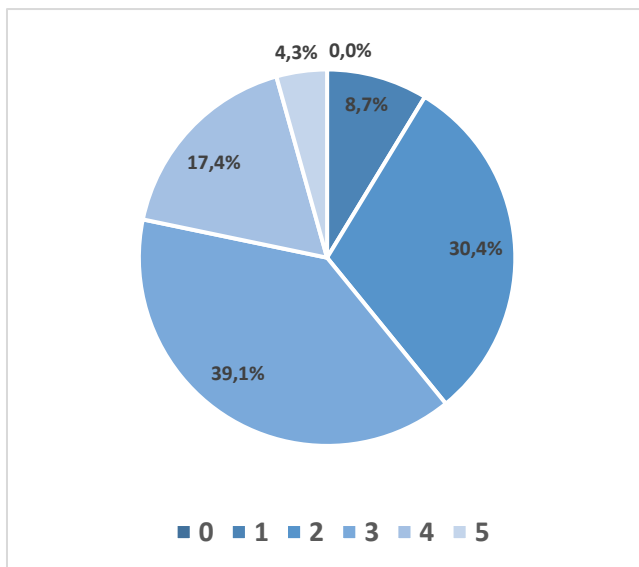
Дослідження історій ВПО дозволило дослідити мотивацію цих людей зберігати активність та ініціативність, навіть, після усього пережитого: переслідувань з боку окупантів, втрати житла, бізнесу, загибелі рідних тощо. Досвід цих людей, те як вони долали перешкоди вже є готовими кейсами для органів місцевого самоврядування для вироблення рішень для активізації ВПО та їх подальшої інтеграції в приймаючих громадах.

На третьому заключному етапі, досліджено зарубіжний досвід інтеграції та активізації мігрантів як повноцінних членів суспільства, а також надано рекомендації для органів місцевого самоврядування України.

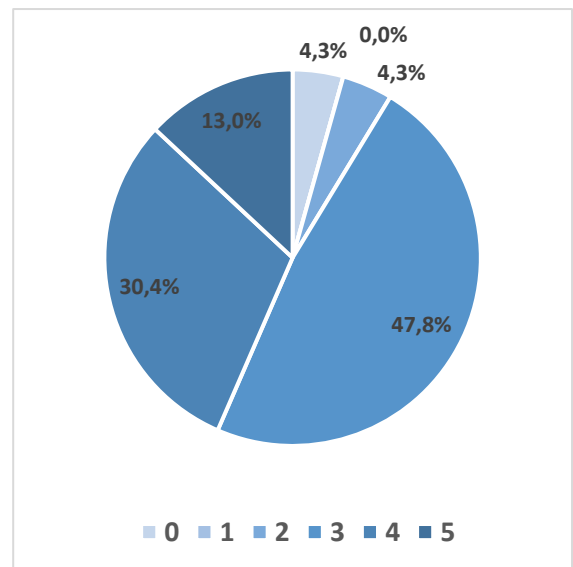
1. Результати опитування місцевих громадських організацій щодо рівня активності та ініціативності внутрішньо переміщених осіб в громадах західної частини України

У соціологічному опитуванні взяли участь 24 керівники місцевих громадських організацій, які зареєстровані в західних областях України. Для дослідження було обрано лише тих, хто працює безпосередньо з внутрішньо переміщеними особами.

Результати опитування вказують на дещо нижчий рівень активності та ініціативності ВПО порівняно з місцевими жителями. Різниця становить 0,6 пункти: середня оцінка для ВПО 2,8 бали, для місцевих жителів 3,4 бали. Найбільше респондентів обрали відповідь «3 з 5 балів» як для ВПО, так і місцевих мешканців, відповідно 39,1 % та 47,8 % (рис. 1). Проте слід зауважити, що активність місцевих жителів в 4 і більше бали оцінили 43,0 %, в той час як ВПО лише 21,7 %; в 2 і менше бали відповідно 8,6 та 39,1 % респондентів. На повну пасивність місцевих мешканців вказало 4,3 % опитаних, в той час як серед ВПО, на їх думку, такі люди відсутні.

Середня оцінка – 2,8 бали

Середня оцінка – 3,4 бали

Внутрішньо переміщені особи

Місцеві жителі

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на питання «Оцініть активність та ініціативність внутрішньо переміщених осіб та місцевих жителів у Вашій громаді за 5 бальною шкалою (де 0 – зовсім не активні, 5 – дуже активні та ініціативні)»

Власні дослідження

Вище середнього (3 бали) респонденти оцінюють активність місцевих мешканців у волонтерській діяльності, соціально-культурній сфері та залученні до діяльності громадських організацій. ВПО, на їх думку, найактивніші, хоч і менш ніж місцеві жителі, у соціально-культурній та волонтерській діяльності, допомозі іншим ВПО (рис. 2). Найнижче оцінена участь як місцевих жителів, так і ВПО у прийнятті управлінських рішень, реалізації проектів та власних ініціатив. Найбільший розрив зафіксовано у економічній сфері, підприємницькій та власній справі – 1,2 пункти: оцінка активності місцевих мешканців 3 бали, ВПО лише 1,8 бали.

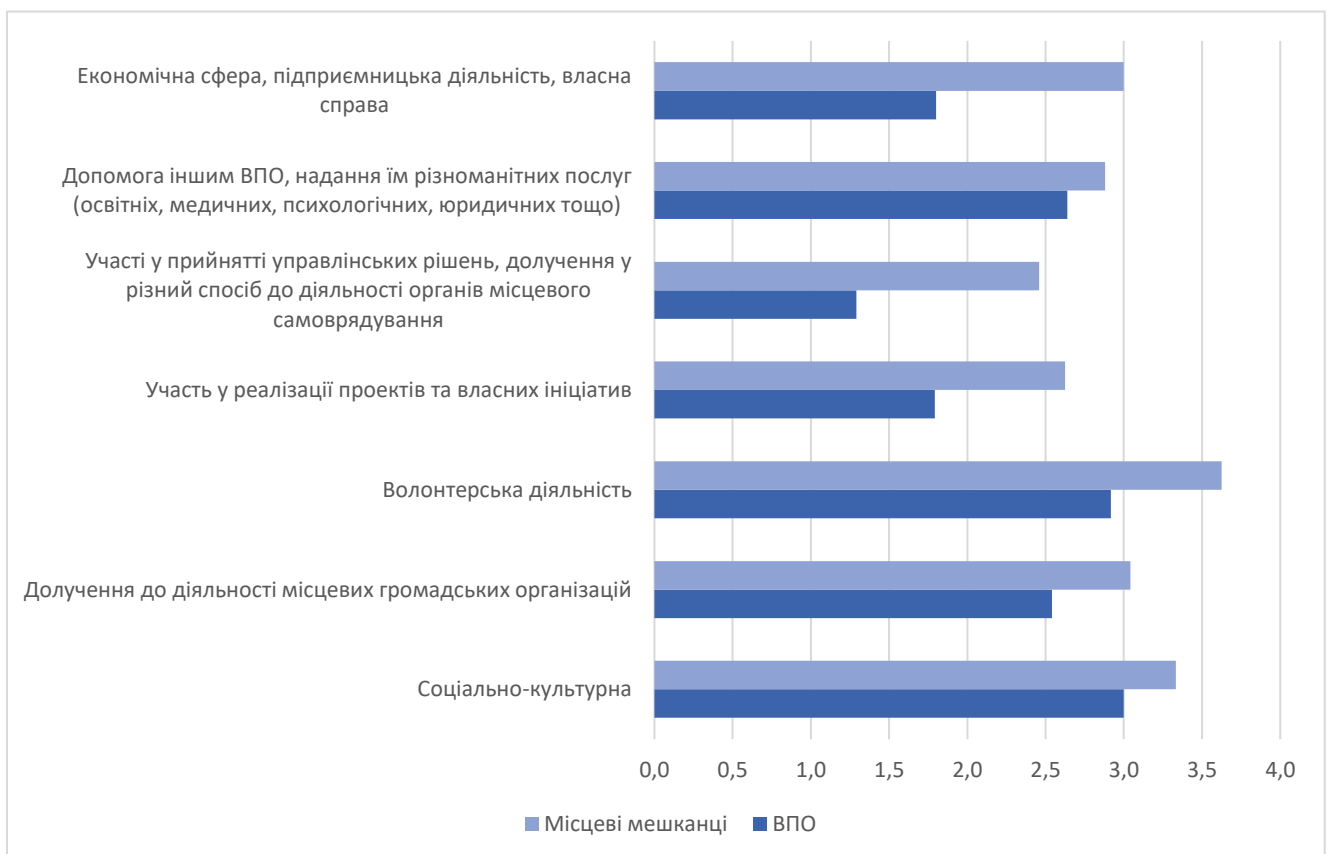

Рис. 2. Порівняння середніх оцінок активності ВПО та місцевих жителів за сферами діяльності за 5 бальною шкалою (де 0 – зовсім не активні, 5 – дуже активні та ініціативні)

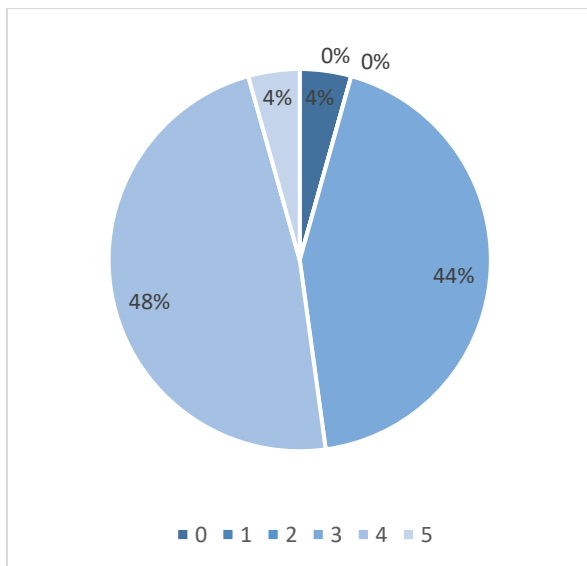
Власні дослідження

Щодо сприйняття місцевим населенням ВПО, то в цілому середня оцінка 3,4 бали: 44 % оцінили в 3 бали; 48 % – в 4; 4 % – в 5 балів (рис. 3). Зміни в житті місцевих мешканців респонденти оцінили у середньому в 2,6 бали, з них 48 % – в 2 бали, 43 % – в 3,9 % – 4 бали (рис. 4).

На думку респондентів, основними позитивними змінами для громади після появи ВПО є:

- згуртування та мобілізація громади, збільшення кількості місцевих мешканців, які долучилися до волонтерської діяльності, формування почуття співпереживання та більш толерантне ставлення до «іншості»;

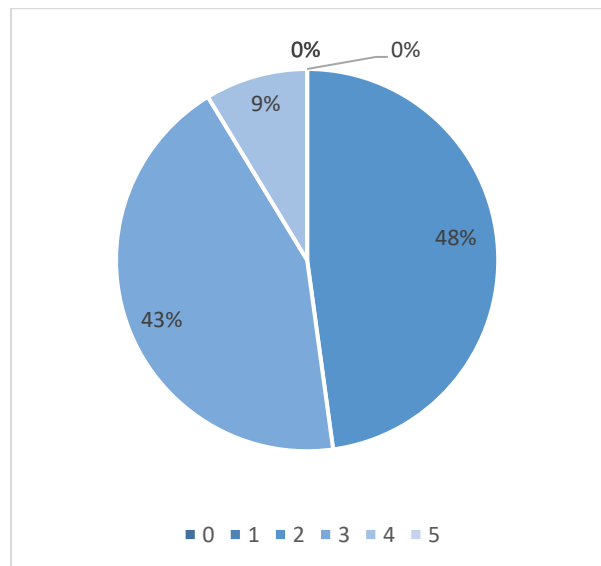
- налагодження комунікації та культурного обміну між представниками західних, східних і південних регіонів України, руйнування негативних стереотипів, знайомство з цікавими людьми, поява нових дружніх стосунків. Під час тісного спілкування з ВПО місцеві жителі більше дізнаються про правдиву історію різних регіонів України;
- отримання громадами нового людського ресурсу зі спеціальностями, яких не вистачало, зокрема висококваліфікованих лікарів, правників, вчителів;
- активізація ринку праці через збільшення кількості кваліфікованих працівників, які шукають роботу;
- поява релокованого бізнесу, який створює нові робочі місця та наповнює місцеві бюджети;
- обмін ідеями, досвід ВПО, який може бути корисним для громади, поява нових ініціатив та проєктів;
- виділення з державного бюджету коштів на реконструкцію приміщень, які використовуються як місця компактного проживання ВПО.

Середня оцінка – 3,4 бали

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на питання «Як, на Вашу думку, сприймає місцеве населення ВПО? за 5 бальною шкалою (де 0 – зовсім не активні, 5 – дуже активні та ініціативні)?»

Власні дослідження

Середня оцінка – 2,6 бали

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів на питання Чи змінилося життя місцевих жителів з появою ВПО? за 5 бальною шкалою (де 0 – зовсім не активні, 5 – дуже активні та ініціативні)

Власні дослідження

До негативних змін респонденти віднесли:

- збільшення навантаження на житловий фонд: зменшення вільного житла в цілому та для оренди зокрема, підвищення цін на оренду житла через бажання місцевих жителів покращити своє фінансове становище за рахунок ВПО;

- неготовність ВПО до соціальної адаптації в громаді та несприйняття усталених правил співіснування;
- мовні конфлікти через активне використання ВПО російської мови у спілкуванні;
- утриманські настрої серед деяких ВПО, які вважають, що їх повинні усім забезпечити і які розраховують тільки на соціальну допомогу; відчуття постійного незадоволення з боку ВПО (ставленням, мовою, гуманітарною допомогою);
- побутові конфлікти;
- перерозподіл соціальних виплат на користь ВПО, місцеве населення опинилося поза увагою органів місцевого самоврядування та волонтерів;
- занепокоєння щодо можливої зміни соціального укладу громади.

Також три респонденти вважають, що практично зміни не відчутні через зменшення у 2023 р. кількості ВПО у загальній структурі населення громади. Один вважає, що позитива для громади від ВПО немає, ще один, що значних негативних змін не відбулося.

Про наявність розбіжностей та/або конфліктних ситуацій між ВПО та місцевими мешканцями вказало 74 % опитаних, 13 % не знають про такі випадки і ще 13 % про їх відсутність в громаді (рис. 5).

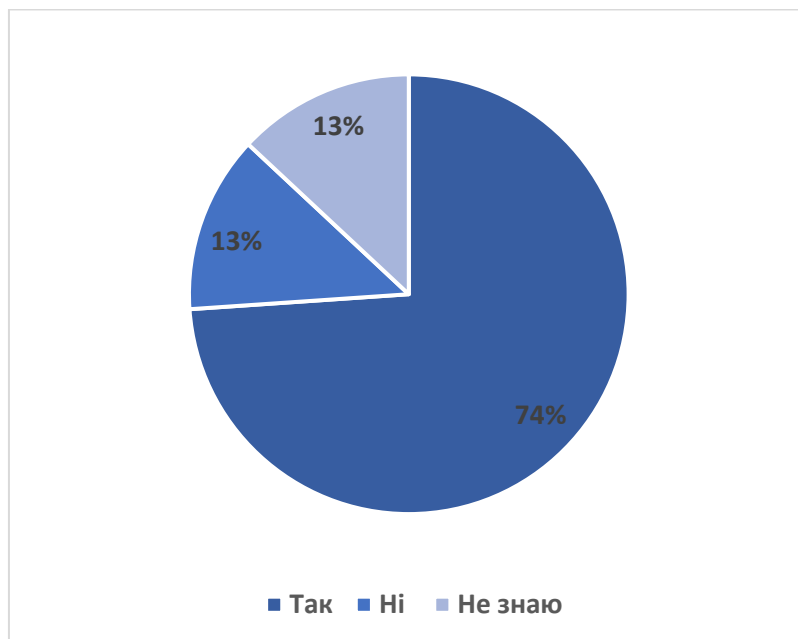

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів на питання «Чи відомі Вам випадки розбіжностей та/або конфліктних ситуацій між місцевими жителями та ВПО?»

Власні дослідження

Серед причин таких розбіжностей респонденти вказали:

- мовне питання через вживання мови країни-агресора. Переважно підкреслюється, що це дрібні конфлікти та роздратування на побутовому рівні, що спростовує російську пропаганду про якісь нездоланні суперечності у цій сфері між західними та східними регіонами України;
- людський фактор, світогляд, менталітет, культура;
- побутові;
- економічні;
- бажання ВПО більшої уваги до себе через свій статус;
- ухилення ВПО від мобілізації, які не стають на військовий облік та не бажають служити. В той же час місцеві мешканці ідуть відвойовувати території з яких прибули ВПО;
- кримінальні злочини, зокрема один респондент був свідком розбійного нападу ВПО на місцеву жительку.

За результатами опитування встановлено, що найбільший рівень довіри ВПО до місцевих громадських та міжнародних організацій, 4 і більше балів поставили відповідно 13 (54,2 % від кількості опитаних) та 12 (50 %) респондентів (рис. 6). Найменшою довірою користуються органи державної та місцевої влади, в 2 і менше бали оцінили відповідно 11 (45,8 %) та 7 (29,2 %) респондентів.

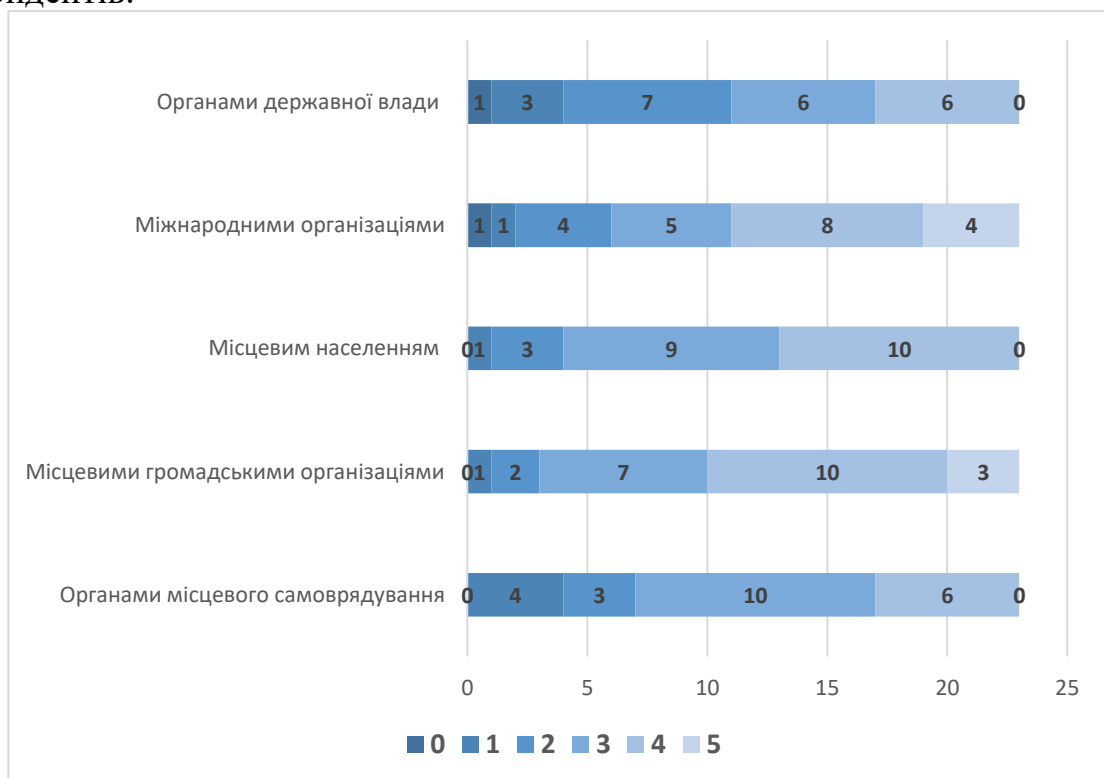

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів на питання «Оцініть за 5 бальною шкалою рівень довіри у вашій громаді між ВПО та...»

Власні дослідження

Щодо підтримки ВПО, то респонденти найвище її оцінюють (4 і більше балів) з боку місцевих громадських організацій – 15 відповідей (62,5 % від загальної кількості), міжнародних організацій та органів місцевого самоврядування – по 12 відповідей (50 %) (рис. 7). Водночас органам місцевого самоврядування та місцевому населенню, 2 і менше бали, поставили 7 респондентів (29,2 %), що лише на одну відповідь менше ніж органам державної влади.

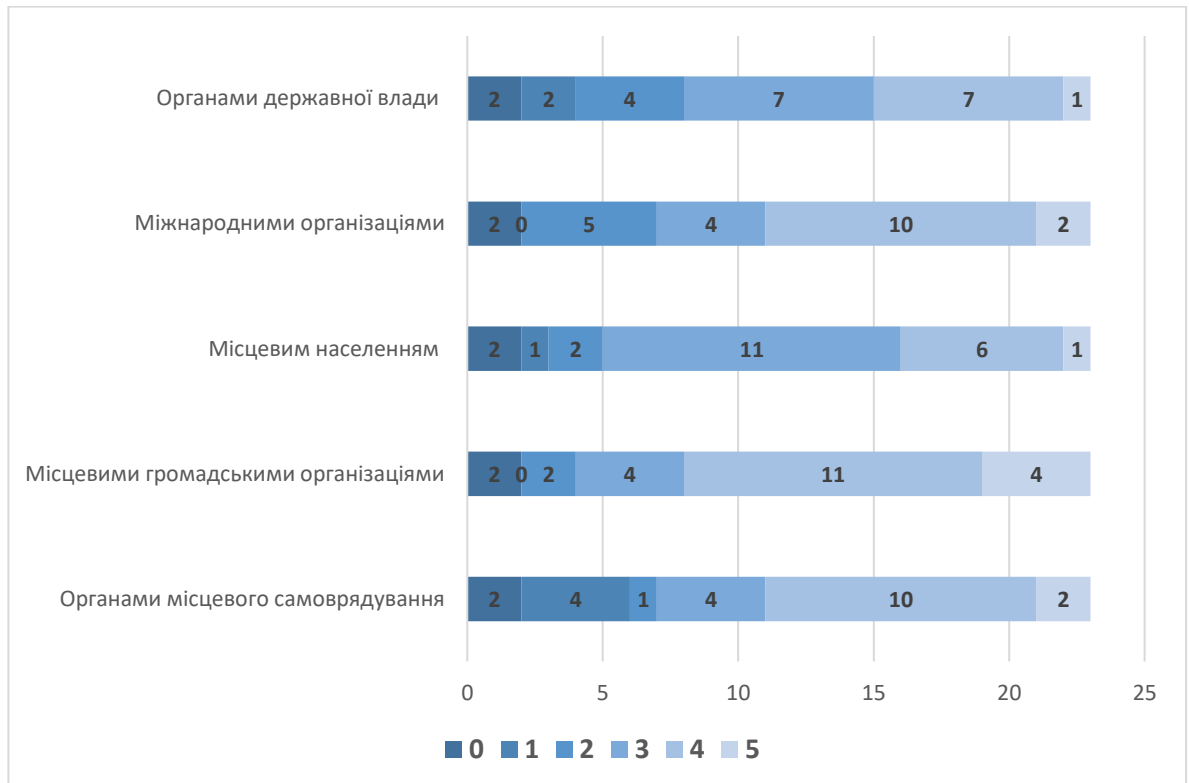

Рис. 7. Розподіл відповідей респондентів на питання «Оцініть за 5 бальною шкалою рівень підтримки в вашій громаді ініціатив ВПО (або готовність підтримати) з боку...»

Власні дослідження

Середні оцінки рівня довіри та підтримки ВПО з боку різних інституцій, вказує на те, що вони коливаються в межах 2,6 – 3,5 бали (рис. 8). Проте слід зауважити, що рівень довіри ВПО до міжнародних та місцевих громадських організацій, місцевого населення є трохи вищим, ніж рівень їх підтримки. В той же час щодо органів державної влади та місцевого самоврядування навпаки: оцінка рівня підтримки вища, ніж рівня довіри. Найбільший розрив між рівнем довіри та підтримки стосується місцевого населення – 0,3 бали.

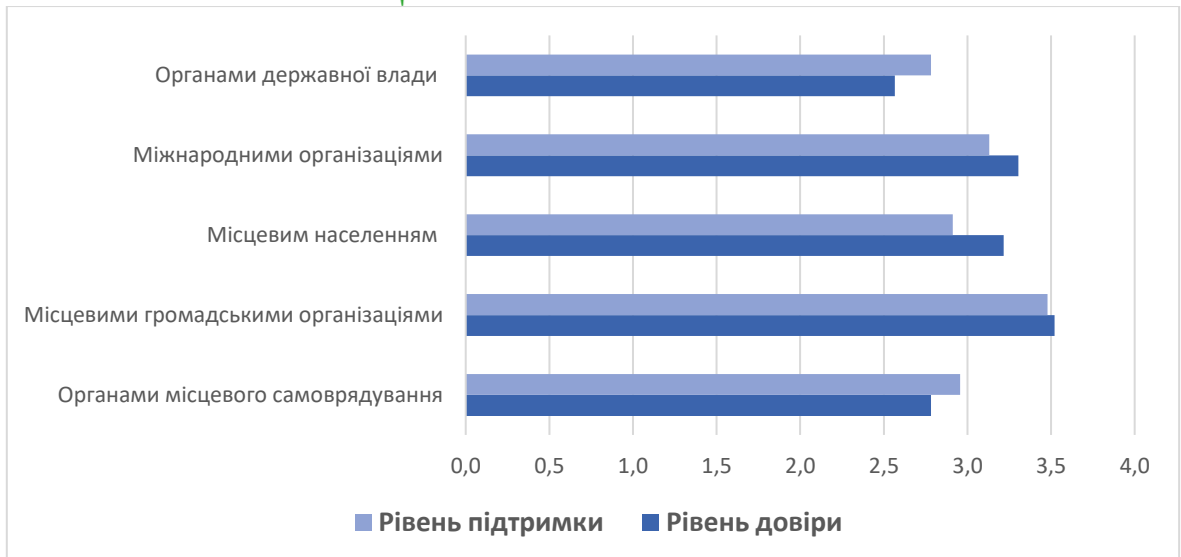

Рис. 8. Порівняння середньої оцінки рівнів підтримки та довіри ВПО з боку різних інституцій

Власні дослідження

Переважає більшість респондентів, 91 %, позитивно відносяться до довготривалої інтеграції ВПО у їх громади, при цьому 39 % взагалі не мають жодних застережень з цього приводу (рис. 9). Негативно налаштовані лише 5 % опитаних.

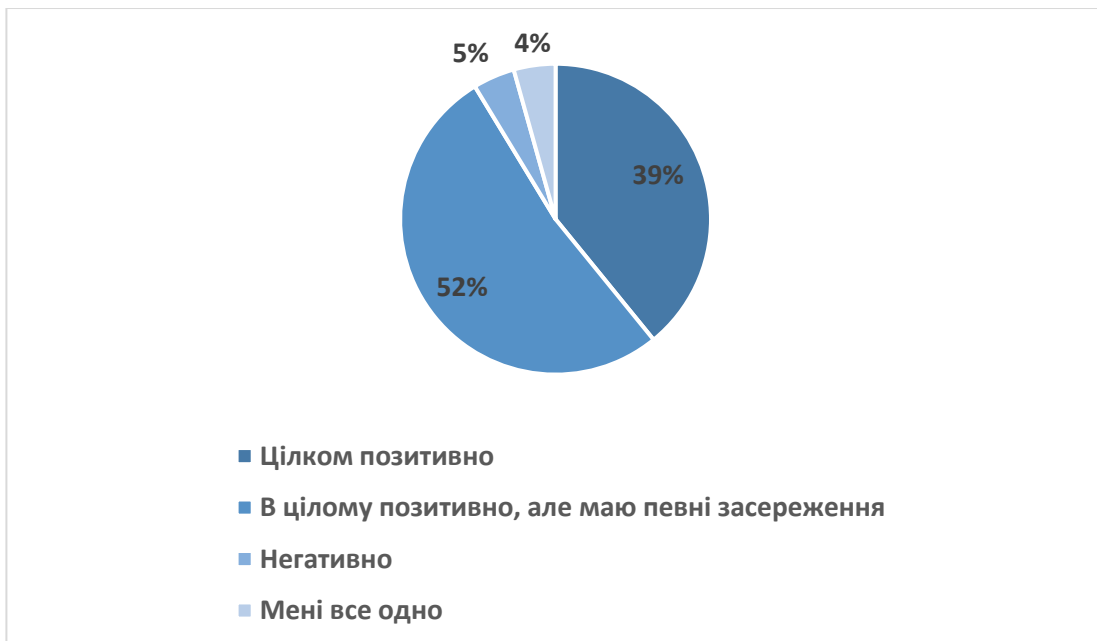

Рис. 9. Розподіл відповідей респондентів на питання «Як Ви ставитесь до можливостей довготривалої інтеграції в вашу громаду ВПО?»

Власні дослідження

Відповіді на питання «*Яку користь ВПО можуть принести вашій громаді?*» перегукуються з відповідями респондентів щодо позитивних змін, які вже відбулися, але у більш віддаленій перспективі вони вбачають найбільше

користі для місцевої економіки, а саме через: появу нових підприємницьких ініціатив, релокації або відкриття нових бізнесів; притік трудових ресурсів, покращення їх якості, появу кваліфікованих кадрів в різних сферах, які потрібні громаді. Крім того респонденти звертають увагу, що ВПО це нові платники податків. Кількісне зростання населення сприятиме збільшенню споживачів публічних послуг та підвищить ефективність закладів соціальної інфраструктури, наприклад освіти.

Другою сферою, в якій, на думку респондентів, ВПО можуть принести користь громаді, є соціально-культурна. Це не тільки їх залучення до різноманітних активностей, а налагодження міжкультурних діалогів, обмін традиціями зменшення рівня стереотипізації щодо різних регіонів України та буде гарною можливістю спільно остаточно вирішити розбіжності між східною та західною частинами України, зрозуміти, що ми всі українці. Цікавим зауваженням респондентів, які можуть свідчити про самокритичність місцевих жителів, відкритість та готовність налагоджувати діалог з ВПО, про позитивний вплив останніх у процесах подолання негативних рис "галицької ментальності".

Третьою сферою є зміцнення та розвиток громадянського суспільства через нові цікаві проекти, різноманітність активностей та ініціатив, розширення співпраці з міжнародними організаціями та фондами. ВПО, які мають інше бачення побутового проживання, дозволяють побачити місцевим мешканцям громаду та її перспективи її майбутнього розвитку під іншим кутом.

Як пропозиції та побажання респондентами були висловлені думки про необхідність системних змін в сфері допомоги ВПО та місцевих жителів. На думку респондентів, інколи за допомогою і посиленою увагою до ВПО, забувається про існування місцевих мешканців, які знаходяться в складних обставинах, родини загиблих військовослужбовців, військових ветеранів, які повернулися з війни. Опитані керівники місцевих громадських організацій наголошують, що час для екстреної гуманітарної допомоги закінчується та потрібна комплексна підтримка, в першу чергу з житлом та роботою. На їх думку, особливо важливою є підтримка тих ВПО, які планують надовго залишитись в громаді. Респонденти також пропонують підтримувати бізнес, який сприяє працевлаштуванню ВПО та безпосередньо підприємницькі ініціативи самих ВПО. Щодо житла, то було акцентовано увагу на тому, що проживання ВПО в безкоштовному житлі не сприяє їх економічній активності, люди поступово звикають до такого життя. В той час як ВПО, які самостійно орендують помешкання, більш активні у пошуку роботи та роблять спроби у підприємстві.

Респонденти сходяться в думці, що є необхідність продовження інтеграційних заходів для налагодження комунікації і взаєморозуміння; формування не тільки для ВПО, але й в цілому для місцевих мешканців механізмів і форм роботи для залучення в життя громади; реалізація проектів підтримки ВПО, які продукують власні ідеї у різних сферах.

2. Оцінка бар'єрів та перешкоди для вияву громадської активності та ініціативності внутрішньо переміщеними особами

Протягом жовтня – листопада 2023 року було проведено 95 інтерв'ю з внутрішньо переміщеними особами у Львівській області. Це дослідження дозволило виявити загальні тенденції та проблеми у вияві громадської активності та ініціативності цієї категорії населення. Усі респонденти, з якими ми спілкувалися, з Харківської, Луганської, Донецької, Запорізької або Херсонської областей. Не виявлено жодної особи з північних регіонів, які були деокуповані навесні 2022 року, але продовжують бути обстрілюваними (наприклад, Сумська область). Ймовірно, ці особи або повернулися додому, незважаючи на небезпеку, або виїхали за кордон.

Переважає більшість ВПО прибули до Львівської області навесні або влітку 2022 року. Також є невелика кількість тих, хто виїхав з окупованих територій ще у 2014 році та зазнав змін у місцях проживання від 2 до 7 разів. Причинами їхнього від'їзду були пряма небезпека для життя через активні бойові дії, постійні обстріли з боку російської армії та окупація.

Усі респонденти з чітко проукраїнською позицією, вказують на руйнівні дії росії на окупованих територіях, тиск окупаційної влади, бажають жити виключно в Україні. Ніхто з них не розглядав можливість виїзду через російську територію, навіть пройшовши через 30 ворожих блокпостів та подолавши небезпечні ділянки, які були окуповані ворогом.

За статеві-віковим складом 94 % респондентів це жінки, серед яких більше двох третин мають 1 або 2 неповнолітніх дітей. Чоловіками, які взяли участь в опитуванні, є особи пенсійного віку, інваліди або студенти віком 18–20 років, які навчаються у вищих навчальних закладах.

Всі опитані ВПО можна умовно об'єднати у декілька груп:

1. Народилися на Львівщині та повернулися в рідні населені пункти (приблизно 15 % респондентів). Ця група ВПО найлегше знаходить роботу, має підтримку родичів та друзів. Їх краще сприймає громада, вони найбільш комфортно почувають себе. Водночас ці ВПО найменше приймають участь в житті громади, хоча є виключення;

2. Приїхали до знайомих, друзів, родичів, які їм допомагали перший час (приблизно 30% респондентів). Наразі вони вже самостійно винаймають житло;

3. Випадково опинилися в громаді завдяки обставинам та допомозі незнайомих для них людей (приблизно 50% респондентів). Це найбільша група серед опитаних нами ВПО. Часто ці особи прибули з зони активних бойових дій, тому їм було все одно куди їхати, аби в безпечне місце. До війни вони могли побувати в громаді як туристи;

4. Їхали туди, де вже була робота та/або легше знайти житло (до 5 % респондентів), зазвичай в економічно розвинені міста, або села навколо Львова;

5. Евакуйовані волонтерами та які на сьогодні проживають в безкоштовному житлі (до 5 %). Це соціально вразливі верстви населення. Потрібно відмітити, що така організована евакуація до Львівщина була лише з Краматорська. З прикордонних територій Харківщини людей вивозили окремі українські волонтери, ризикуючи своїм життям;

В окрему групу потрібно виділити **матерів-одиначок, які не мають підтримки з боку рідних, не спроможні працювати та бути соціально активними.** Найчастіше ця категорія респондентів вказувала на складність влаштування дітей в дитячий садок чи в групу продовженого дня; відсутність можливостей працевлаштуватися на неповний робочий день; нерозуміння, а подекуди і дискримінацію з боку суспільства.

Ситуація з працевлаштуванням ВПО різна. Зайняті в той чи інший спосіб до 40 % опитаних (ми врахували і тих, що мають тимчасові підробітки). Свій бізнес відновили або відкрили новий лише 4 респонденти. Продовжують працювати дистанційно у своїх громадах 12 % ВПО: це вчителі, державні службовці, молодіжні працівники, тренери. За фахом знайти роботу вдалося 5 % респондентам (в освіті та медичній сфері). ВПО, які були активними до війни, віднайшли себе в громадській діяльності, участі в проектах, які реалізовує громада. Їх також небагато – не більше 5 %. Щодо людей похилого віку, то більша половина з них долучається до волонтерської діяльності. Досить значна кількість, Деякі, приїхавши до своїх дітей або разом із своїми дітьми, допомагають їм з онуками. Часто в їхніх відповідях звучить бажання працювати, оскільки не вистачає коштів на оренду житла.

ВПО розуміють, що ситуація з робочими місцями в тих громадах, де вони знаходяться зараз, є складною. Роботу шукають як самостійно, так і через знайомих. ВПО, які раніше працювали у бюджетній сфері, починають пошуки зі звернення до органів місцевого самоврядування та відповідних департаментів обласних органів державної влади, де отримують відмови. Центр зайнятості надав допомогу лише двом респондентам, із яких тільки одному вдалося знайти постійну роботу за фахом. ВПО, які відновили свій бізнес або відкрили новий, зазначають, що це було зроблено за власні кошти. Якщо була допомога з боку місцевої влади, то у вигляді пошуку приміщень для бізнесу. На сьогодні підприємці – ВПО мають потребу в обладнанні, і для досягнення цієї мети вони активно подають грантові заявки на різноманітні програми підтримки бізнесу.

До 85 % опитаних ВПО, отримують лише виплати від держави у розмірі 2000 грн. Респонденти вказують, що гуманітарна допомога від місцевих та міжнародних організацій не є сталою та надається рідко, як правило, до свят. Останні півроку вона майже відсутня. Потреба у продуктивній допомозі особливо актуальна для соціально вразливих верств населення, таких як матері-одиначки, пенсіонери. Також відзначається потреба в ліках та реабілітаційних послугах для дітей-інвалідів. Інформаційна допомога не надається регулярно, але ВПО, які користувалися нею, виражають бажання мати до неї постійний доступ. Усі респонденти вказують на потребу в житлі і висловлюють готовність самостійно будуватися та брати іпотеку на пільгових умовах. Враховуючи

високі ціни на оренду, існує потреба в допомозі її сплати. Невелика частина ВПО виявляє потребу в соціальному житлі, яке може істотно покращити їхню якість життя.

Лише 40% ВПО беруть участь у житті громади, переважно займаються волонтерською діяльністю або відвідують культурні заходи. Лише кілька осіб серед опитаних є членами рад ВПО при місцевих радах або мають власні громадські організації, які займаються допомогою ВПО та приймають участь в організації культурних заходів (благодійних концертів, творчих зустрічей, виставок, арт резиденцій), матеріальній допомозі громаді (ВПО, який займається бізнесом). Ініціативність проявляє лише 10% респондентів. Частина респондентів вказали, що не мають часу на прояви соціальної активності, так як змушені багато працювати, щоб сплачувати за оренду житла. Також вказують на відсутність вільного часу жінки з маленькими дітьми або дітьми-інвалідами. Але також трапляються відповіді серед ВПО, що їх ніхто не долучав до громадської діяльності або вони не мають інформації про неї.

Щодо дискримінації, в більшості випадків ВПО відзначають відсутність та щирість місцевого населення, хоча вказують, що ситуації і люди бувають різними. Проте трапляються поодинокі випадки, які стали дуже болючими для ВПО і вимагали звернення за психологічною допомогою. Також іноді є випадки зневажливого ставлення в органах державної влади, цькування в закладах освіти дітей ВПО, або відмови в обслуговуванні в медичних закладах. Респонденти відмічали також насторожене та упереджене ставлення місцевого населення, яке базуються на стереотипі, що усі жителі східних та південних регіонів є прихильниками руського миру, які не бажають захищати свою землю. Для ВПО, які зазначали, що в них в родині вже хтось воює або загинув на війні (син, зять, чоловік) таке ставлення є надзвичайно болючим.

Більш болісною, ніж місцевих мешканців, є реакція ВПО на питання мови. Усі інтерв'ю були проведені українською мовою, і жодного дискомфорту з боку ВПО не було помічено, за винятком одного випадку. Проте цей респондент відразу підкреслив, що він відвідує курси української мови. Все ж, ВПО відзначають, що через звичку вони можуть переходити на російську мову у спілкуванні з іншими або навіть несвідомо вживати русизми, особливо діти.

Деякі ВПО, батьки яких були насильно переселені з західних регіонів в східну частину України, зазначають що вони завжди сприймалися вороже російськомовним середовищем. Саме нащадки цих переселенців, знову повернувшись в рідні для їх батьків села та міста проводять активну діяльність, доносячи що на Донеччині і Луганщині завжди проживали українці, які зберігали українські традиції та культуру. Реакція ВПО на прояви дискримінації, в основному полягає у відмовчванні та внутрішніх переживаннях. Іноді ВПО ініціюють діалог з місцевими мешканцями, що допомагає ефективно розв'язати конфліктну ситуацію.

Більшість ВПО сподівається повернутися після деокупації їхніх населених пунктів та завершення війни. Трохи більше третина опитаних нами ВПО планують залишитися в громаді. Це переважно ті, в яких зруйноване

житло, чи які виїхали ще у 2014 р. Кількість тих, хто не прийняв остаточного рішення, порівняно з початком повномасштабної війни, є невисокою – близько 15 %. Серед причин, щоб залишитися в громаді, ВПО називають щирість та доброзичливість людей, природу, привабливі міста, проте вони також усвідомлюють складність у пошуку роботи.

Понад 90% опитаних не мають наміру виїжджати за кордон за жодних обставин. Лише кілька респондентів вказали, що розглядають можливість виїзду у разі прямої загрози окупації західних областей, у зв'язку з навчанням або відсутністю роботи.

Свою користь ВПО, які планують залишитися в громаді, в основному вбачають у передачі свого професійного досвіду та знань, волонтерстві, допомозі в розвитку міст, громадській діяльності, через свою творчість, соціально відповідальний бізнес, реалізацію корисних проектів, вмінню працювати та комунікувати з людьми, допомагати іншим ВПО. Проте частина, біля 12 %, не розуміють і не знають як вони можуть бути корисними.

3. Зарубіжний досвід інтеграції біженців та можливості його використання в Україні по відношенню до ВПО

Загальноєвропейська політика ЄС та політика окремих країн-членів це насамперед захист прав громадян своїх країн. Нові виклики та перевірка на ефективність міграційної політики ЄС і правового регулювання міграційних відносин постали перед Союзом в 2014–2015 роках. Війна в Сирії та загальна нестабільність на Близькому Сході, стрімке падіння рівня життя багатьох африканських країн, загострення терористичної загрози в країнах Азії – це все стало тими рушійними факторами, що суттєво активізували міграційні рухи та створили реальні загрози для соціально-економічної стабільності ЄС. Не дивлячись на найбільшу кризу біженців з Другої Світової війни та вичерпання можливостями багатьох країн приймати їх, створена система інтеграційної політики дозволяє досить ефективно долати виклики та інтегрувати біженців, залучати їх до соціально-економічного життя.

Соціальна інтеграція іммігрантів викликає дедалі більше занепокоєння, але це важко оцінити. У більшості країн іммігранти рідше беруть участь у волонтерських організаціях, ніж місцеві жителі, і більш схильні довіряти поліції та правовій системі у двох третинах країн, ніж місцеві жителі. Сприйняття дискримінації є ключовим показником соціальної єдності. За останнє десятиліття в ЄС, Новій Зеландії та Канаді воно зросло, особливо серед жінок. Крім того, корінні люди, чиї батьки народилися за кордоном, у більшості країн частіше відчувають дискримінацію за етнічною ознакою, ніж дорослі, які народилися за кордоном⁷.

⁷ Indicators of Immigrant Integration 2023: Settling In. OECD/European Union. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/1d5020a6-en/index.html?itemId=/content/publication/1d5020a6-en> (date of access: 14.11.2023).

Соціально-економічне становище населення, яке народилося за кордоном, значно відрізняється в різних країнах і може лише частково пояснити розбіжності в рівнях бідності між обома групами. Конкретні перешкоди на ринку праці, з якими стикаються мігранти, такі як мовні бар'єри та знецінення іноземних документів, а також обмежений доступ до соціальних виплат і потенційна дискримінація також можуть сприяти підвищенню рівня бідності серед іммігрантів⁸.

Причина міграції, як правило, сильно впливає на результати. Гуманітарні мігранти, наприклад, стикаються з певними перешкодами при вході на ринок праці. Через вимушений характер їхньої міграції вони, як правило, не мали часу підготуватися до свого перебування, страждали від психологічного стресу та, якщо й мали, лише слабку прив'язаність до приймаючої країни. Навпаки, трудових мігрантів часто вже відбирають на основі їхніх навичок та/або роботи в приймаючій країні, і вони набагато кращі на ринку праці, особливо спочатку⁹.

Розглянемо декілька країн, які мають достатній досвід в інтеграції біженців: країни Скандинавії та Німеччину. Швеція посідає перше місце в Індексі політики інтеграції мігрантів (MIREX), який порівнює інтеграційну політику в 56 країнах. Індекс складається зі 167 індикаторів у восьми сферах політики: мобільність ринку праці, освіта, політична участь, воз'єднання сім'ї, доступ до громадянства, здоров'я, постійне місце проживання та боротьба з дискримінацією. Швеція має особливо високі оцінки за аспектами ринку праці, а також за правами та заходами, до яких мігранти мають доступ. У Швеції 72 відсотки людей, народжених за кордоном у віці 20-64 років, працевлаштовані, тоді як середній показник по ЄС становить 69 відсотків. Відповідний показник для людей, народжених у Швеції, становить 86 відсотків, тоді як середній показник по ЄС становить 76 відсотків (Євростат, 2022).

Інтеграційна політика Швеції базується як на обов'язках, так і на правах – рівних правах, обов'язках і можливостях для всіх, незалежно від етнічного чи культурного походження. Мета досягається насамперед за допомогою загальних заходів у таких сферах, як ринок праці, освіта та професійна підготовка, охорона здоров'я, охорона здоров'я та медичне обслуговування та житло. Для створення кращих умов для закріплення новоприбулих іммігрантів у трудовому житті та суспільстві також реалізуються цільові ініціативи в таких сферах, як мова, ринок праці, освіта та навчання. Деякі новоприбулі іммігранти також мають можливість взяти участь у програмі впровадження Шведської державної

⁸ Indicators of Immigrant Integration 2023: Settling In. OECD/European Union. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/1d5020a6-en/1/3/1/index.html?itemId=/content/publication/1d5020a6-en&csp=2703c44f30968dd4fe3d0c66dd705aaf&itemIGO=oecd&itemContentType=book#section-d1e665-826f41ad4e> (date of access: 14.11.2023).

⁹ Indicators of Immigrant Integration 2023: Settling In. OECD/European Union. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/1d5020a6-en/1/3/1/index.html?itemId=/content/publication/1d5020a6-en&csp=2703c44f30968dd4fe3d0c66dd705aaf&itemIGO=oecd&itemContentType=book#section-d1e665-826f41ad4e> (date of access: 14.11.2023).

служби зайнятості. Відповідно до інтеграційної політики Швеції муніципалітети та регіони також отримують компенсацію за прийом біженців¹⁰.

За останні кілька років Уряд провів реформи та виділив додаткові кошти з метою покращення інтеграції новоприбулих іммігрантів у трудове та громадське життя. Це включає швидкий вихід на ринок праці для новоприбулих іммігрантів з досвідом роботи в дефіцитних професіях, зобов'язання щодо освіти та навчання для новоприбулих іммігрантів, які потребують таких заходів для пошуку роботи. Він також включає ініціативу для новоприбулих іммігрантів, яка дозволяє учасникам брати участь у поєднанні заходів на ринку праці та шведських заходів щодо навчання, виходячи з індивідуальних потреб, а також потреб роботодавців, у швидкому темпі. Основна увага приділяється мовній підготовці та робочій практиці, але також можуть бути включені інші заходи. Уряд також надав додаткові кошти муніципалітетам та окружним радам, щоб покращити та зміцнити їхню готовність та спроможність приймати новоприбулих іммігрантів. Відповідно до Закону про прийом для поселення деяких новоприбулих іммігрантів, всі муніципалітети зобов'язані переселяти новоприбулих іммігрантів, закріплених за ними; Це спрямовано на те, щоб вони могли швидше влаштуватися та розпочати процес інтеграції¹¹.

У 2024 р. Швеція збільшує бюджетні витрати на заходи для шукачів притулку та інших осіб є важливими для полегшення шляху до роботи та самозабезпечення, не в останню чергу для людей, які мають тимчасовий захист відповідно до Директиви про тимчасовий захист. Пропозиція збільшить асигнування на 20 мільйонів шведських крон у 2024 році та, за оцінками, ще на 10 мільйонів шведських крон у 2025 році. Заходи сприятимуть участі, міцному здоров'ю та полегшать шлях до роботи, а також можуть стосуватися таких питань, як мовна підготовка, налагодження зв'язків та знання шведського суспільства.

Подібну зі Швецією ціль інтеграційної політики має інша скандинавська країна – Норвегія. Вона надає можливостей біженцям та іншим іммігрантам брати участь у норвезькому ринку праці та громадському житті. Інтеграція іммігрантів досягається через мовну підготовку, освіту, у тому числі другу, захист основних прав, забезпечення свободи та рівності для всіх, боротьбу з насильством та жорстоким поведінням, запобігання соціальній ізоляції та проблемам зі здоров'ям, а також забезпечення рівних державних послуг для всього населення¹²

Німеччина не була країною для імміграції. Уряд тривалий час делегував інтеграційні зусилля соціальним організаціям та ігнорував будь-яку критику з боку науки та політики. Інтеграція була визначена як державне завдання лише з

¹⁰ Official site Government Offices of Sweden. URL: <https://www.government.se/government-policy/integration/> (date of access: 15.11.2023).

¹¹ Facts about migration, integration and crime in Sweden. Government Offices of Sweden. URL: <https://www.government.se/articles/2017/02/facts-about-migration-and-crime-in-sweden/> (date of access: 15.11.2023).

¹² Migration and Integration 2020-2021. Report for Norway to the OECD. URL: <https://www.regjeringen.no/contentassets/3c0df107ab2b428a9f69c17c3730610f/migration-and-integration-2020-2021-report-for-norway-to-the-oecd.pdf> (date of access: 18.11.2023).

Законом про імміграцію, який набув чинності 1 січня 2005 року. Інтеграційна політика Німеччини ґрунтується на принципі підтримки та попиту. Іммігранти зобов'язані, з одного боку, набувати німецьких навичок і поважати фундаментальні цінності німецького суспільства, особливо вільний демократичний базовий порядок. З іншого боку, німецьке суспільство зобов'язане «забезпечити рівні можливості та доступ до всіх важливих аспектів суспільства, бізнесу та політики, визнаючи та усуваючи існуючі перешкоди»

Проте і досі в Німеччині люди з міграційним минулим все ще не мають однакових можливостей участі в центральних соціальних сферах, таких як освіта, ринок праці, проживання та політична участь. Вони також піддаються більш високому ризику бідності. Члени сімей іммігрантів частіше є безробітними, ніж ті, хто не має міграційного минулого. Багато муніципалітетів створили ради для іноземців або інтеграційні ради, щоб мати можливість представляти їхні інтереси.

Отже, підсумовуючи вищевикладене у подоланні бар'єрів реінтеграції ВПО в Україні в приймаючих громадах важливо звернути увагу, що країни ЄС реформуючи своїй інтеграційній політиці приділяють увагу економічній інтеграції та доступу іммігрантів до ринку праці. Усі країни в тій чи іншій формі мають інтеграційні курси або серію заходів з інтеграції, які передбачають мовну підтримку, знання про країну, культуру, історію, суспільство, соціальні правила поведінки. На законодавчому рівні іммігрантів зобов'язують поважати країну, в якій вони проживають, натомість ця країна зобов'язується забезпечувати права та свободи іммігрантів. Також застереженням для українських громад є ізоляція ВПО в окремих «анклавах» (гуртожитках, мікрорайонах, прихистках) або замикання їх кола спілкування виключно на своїй соціальній групі. Досвід багатьох країн та закони урбаністики свідчить про можливість їх перетворення на своєрідні гетто з високим рівнем злочинності та бідністю.

4. Пропозиції для громад щодо підвищення рівня громадської активності та ініціативності внутрішньо переміщених осіб

Виходячи з результатів дослідження *органам місцевого самоврядування та державі* для зменшення соціальної напруги та навантаження на їх бюджети, подолання/попередження серед них утриманських настроїв доцільно зосередитися на *економічній* інтеграції ВПО через:

- дослідження «портрету» ВПО, які приїхали в громаду: вік, сімейний стан, освіта, кваліфікація, досвід роботи і тому подібне, а також готовність працювати, вимоги до робочого місця та кар'єрні очікування;
- аналіз місцевого ринку праці, співставлення з «портретом» ВПО, оцінка розбіжностей та можливостей їх подолання (перекваліфікація, підвищення кваліфікації, заохочення роботодавців покращувати якість робочих місць в галузях, які відчувають брак робочої сили тощо);

- підтримка підприємницьких ініціатив місцевих жителів, які готові співпрацювати з ВПО, так і самих ВПО;
- створення умов для релокації великого та середнього бізнесу з зон бойових дій;
- заохочення місцевих підприємців брати на роботу ВПО через різні доступні для громади механізми (фінансові чи інші преференції).

Громадським організаціям, закладам культури та освіти важливо продовжувати *інтеграційні заходи*, але їх формати доцільно розширити або видозмінити, наприклад:

- проведення зустрічей для ВПО щодо знайомства з культурою та звичаями громади;
- популяризація історії громади серед ВПО та заохочення ВПО дізнаватися та розповідати про історію своїх громад та сімей (наприклад звідки були переселені їх батьки, дідусі, бабусі). Організація заходів в різноманітних форматах, де ВПО та місцеві жителі могли б презентувати результати своїх пошуків;
- українські розмовні клуби, де б могли б у невимушеній дружній атмосфері поспілкуватися та попрактикувати українську мову. Курси української мови, на жаль не настільки популярні серед українців. Зміна формату могла б допомогти. Крім того такі клуби могли б виконувати і функцію психологічної підтримки.

Боротьба з дискримінацією та соціальною ізоляцією ВПО є важливою складовою формування справедливого та інклюзивного суспільства. Необхідно враховувати, що, на відміну від біженців-іммігрантів, ВПО є громадянами країни з рівними правами та обов'язками перед законом та суспільством. Законодавство України гарантує їм право вільно обирати місце свого проживання та рівний доступ до публічних послуг. Важливо, щоб усвідомлювалося як ВПО, так і місцевими жителями, що вони є рівноправними та однаково цінними членами українського суспільства. Однак важливо зауважити, що такий підхід не повинен сприяти поширенню сепаратизму або колабораціонізму. Виступаючи за захист прав та свобод, необхідно уникати свідомого або несвідомого поширення ворожих наративів чи російського впливу. Толерантність у цьому випадку повинна бути нульовою, а правоохоронні органи мають вживати відповідних заходів для запобігання таким проявам.

Зміна підходів до *інформаційно-комунікаційної політики місцевими посадовими особами, депутатами, громадськими діячами*. Надзвичайно небезпечним є проведення піар-акцій, які експлуатують травмуючий досвід ВПО. Важливо відмовитися від популізму та особистого піару місцевими політиками за рахунок ВПО, що може створювати враження нерівності в наданні допомоги. На практиці ситуація може бути протилежною, наприклад, прийняття місцевими програмами підтримки ВПО без відповідного фінансування. Це реально роз'єднує суспільство. Крім того, слід змінювати інформаційні повідомлення так, щоб не принижувати ні ВПО, ні місцевих

жителів. Важливо уникати використання тригерних для ВПО висловлювань. Те, що може сприйматися громадою як дрібне побутове громадою, може відчуватися більш болюче ВПО через досвід війни. Також варто враховувати, що цивільні жителі, які перебували в зоні бойових дій, були жертвами або свідками військових злочинів, можуть мати аналогічні посттравматичні розлади як і військові.

Розширення місцевих соціальних програм та ініціатив на ВПО є важливим кроком у підтримці цієї вразливої категорії населення. Наприклад, допомога родинам військовослужбовців або загиблих, адже серед ВПО є такі категорії, але як правило про їх існування чи проблеми громада не має інформації. Ще одним важливим аспектом є підтримка сімей з дітьми-інвалідами, які потребують постійної реабілітації та додаткових соціальних послуг. Окремою ініціативою органів влади повинна стати зміна житлової політики: або формування власного житлового фонду, будівництво нового житла, сприяння купівлі ВПО житла на рівні громади. При цьому дуже обережно необхідно відноситися до тимчасових притулків, щоб вони не перетворилися на своєрідні анклав-гетто.

Потребують законодавчих змін визначення, хто вважається членом громади та має право на участь в її управлінні. На сьогодні це громадяни України, які зареєстровані на території громади, навіть якщо вони там протягом багатьох років не проживають. В той же час як ВПО, постійно проживаючи на території громади позбавлене права приймати участь у самоврядуванні. Очевидним, що з довгостроковою інтеграцією ВПО в життя громад, це питання потребуватиме вирішення.

Зважаючи на достатньо низький рівень ініціативності місцевих жителів, заходи щодо їх активізації слід робити комплексними для усієї громади. Водночас людина, яка була активна та ініціативна до війни, залишається такою і після зміни місця свого проживання. Виходячи з цього важливо виявляти та залучати таких людей, створювати умови для їх діяльності. Не потрібно боятися конкуренції з боку внутрішньо переміщених осіб, натомість повинні бути чіткі зрозумілі і справедливі правила для усіх: і місцевих жителів і ВПО.